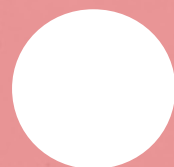

Erfgoed Brussel

36

Herfst 2022

A large, bold, white letter 'U' is centered on the page, partially overlapping the background image and the 'urban.brussels' logo.

urban.brussels

Dossier

STADSGEZICHTEN

Bruxelles

[Rue de la Régence (en temps de pluie.)

4-September 1902

2

Het stedelijke landschap van Brussel op de postkaarten van de Belfius-verzameling

Een fotografische kijk op de 19de-eeuwse stad

THOMAS SCHLESSER

HISTORICUS, ASPIRANT F.R.S. – FNRS, UNIVERSITÉ LIBRE DE BRUXELLES

NVDR Postkaarten uit de vorige eeuwwisseling geven een goed beeld van de verschillende aspecten van de stedelijke ruimte zoals deze vorm kreeg door opeenvolgende verfraaiing en moderniseringswerken voor de opkomst van de automobiel, die het stedelijke landschap ingrijpend zal veranderen. Thomas Schlesserschetst aan de hand van de postkaartverzameling Belfius een geografie van het Brusselse stedelijke landschap met uitzichtpunten, emblematische gebouwen, doorkijken en panorama's die onze kijk op de stad mee bepalen.

Oude postkaarten zijn zo talrijk en tonen zoveel verschillende onderwerpen dat ze een unieke kijk bieden op de landschappen op het keerpunt van de 19de en 20ste eeuw, zowel op het platteland als in de stad. De eerste postkaarten verschenen in de jaren 1890 en kenden meteen een groot succes bij het publiek.¹ In een stedelijke omgeving legden ze onderwerpen vast zoals gebouwen en monumenten, de openbare ruimte en hoe die was ingericht. Daarnaast brachten ze ook stedelijke beroepen, feesten en plechtigheden, groene ruimten en vervoermiddelen in beeld. Dankzij die documentaire rijkdom genieten ze van oudsher de belangstelling van verzamelaars en heemkundigen, maar de laatste jaren trekken ze ook de hernieuwde aandacht van stadsplanners, erfgoeddeskundigen en onderzoekers die werken rond het begrip 'historisch stedelijk landschap'.²

Om dat onderzoek in het Brussels gewest te ondersteunen, stelt urban.brussels een uitgebreide beeldbank ter beschikking van het publiek, met 20.000 gedigitaliseerde Brusselse postkaarten uit de verzameling van de Belfius Bank. Deze collectie is de grootste in haar soort in België. De originelen worden bewaard in de *Académie royale de Belgique*.³ Vanuit het oogpunt van deze publicatie over stadsgezichten zijn deze postkaarten een belangrijke bron voor de studie van het Brusselse landschap van eind 19de eeuw. Ze tonen immers de fysionomie van de stad na een eeuw van stadsverfraaiing en -modernisering, enkele jaren voordat de auto zijn intrede doet in het straatbeeld.⁴

Met nieuwe methodes, gebaseerd op de cartografische en kwantitatieve benadering van dit type bronnen⁵, identificeren en kenschetsen we in deze bijdrage, aan de hand van prentbriefkaarten uit de Belfius-verzameling, de stedelijke zichtpunten doorheen het Brusselse stadscentrum – de zogenaamde 'Vijfhoek'. Talloze foto's genomen vanop deze locaties schetsen een beeld van de stad in de 19de eeuw en vormen een opmerkelijke stedenbouwkundige en visuele erfenis.

GEOGRAFIE VAN DE ZICHTPUNTEN VAN EIND 19DE EEUW

We lokaliseerden de zichtpunten van 1.300 fotopostkaarten gewijd aan de openbare ruimte op een plan van het Brusselse stadscentrum

uit 1894 (AFB. 1). Op die manier konden we de belangrijkste zichtpunten in de stad op het einde van de 19de eeuw in kaart brengen.⁶ Die kaart maakt duidelijk dat de zichten niet gelijk verdeeld waren over de verschillende wijken van de Vijfhoek, maar dat ze werden gekozen volgens twee benaderingen die elkaar aanvullen. Ten eerste werden vooral opmerkelijke wijken gefotografeerd zoals de Koningswijk en de omgeving van de Grote Markt. Ten tweede speelde ook de typologie van de openbare ruimten een rol: monumentale pleinen, boulevards en lanen werden veelvuldig gefotografeerd, terwijl gewone straten veel minder vertegenwoordigd zijn in de verzameling.

Van alle stadsvormen zijn de pleinen het meest vertegenwoordigd. Meer dan 600 georefererde postkaarten zijn eraan gewijd, de Grote Markt en haar gevels – goed voor 400 kaarten in de verzameling – niet meegerekend. Het Koningsplein staat op 167 foto's, het Beursplein op 132 foto's en het De Brouckèreplein op 116 foto's. Het feit dat de pleinen alomtegenwoordig zijn in de albums van de verzameling over de openbare ruimte, bewijst onmiskenbaar hoe belangrijk hun structurerende rol was in de stad van de 19de eeuw: het zijn hotspots in het stedelijke landschap, verbindingen tussen straten en echte oriëntatiepunten in de stad. De pleinen werden dan ook bijzonder verzorgd aangelegd, met veel aandacht voor de gebouwen errond, de monumenten in het midden of de uitzichten die ze boden op het omgevende landschap. De opnames van de boulevards getuigen op hun beurt van de visuele aantrekkelijkheid van deze ruimten waarvan de moderniteit en het prestige door hun buitengewone proporties worden benadrukt.

De aandacht voor de gewone straten is daarentegen meer verscheiden. Niet alleen de geografische kenmerken, zoals een centrale ligging of hun belang in het stratenpatroon, lijken hier van belang te zijn, maar ook hun morfologie – breedte, regelmatigheid, het monumentale karakter van het bouwfront. Hun fotografische aantrekkelijkheid lijken ze te ontleenen aan de uitzichten die ze bieden op het stadsweefsel of omliggende monumenten. De Regentschapsstraat en haar langgerekte perspectief op het Justitiepaleis is met niet minder dan 70 foto's de meest gefotografeerde straat van de Vijfhoek.

Het feit dat vooral plaatsen werden gefotogra-

1. De eerste commerciële postkaart zou zijn uitgegeven ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling van Parijs in 1889. Het was een afbeelding van de Eiffeltoren die de bezoekers mee naar huis konden nemen als souvenir. RIPERT, A., FRERE, C., *La carte postale, son histoire, sa fonction sociale*, CNRS Editions, Parijs, 1983, p. 17.

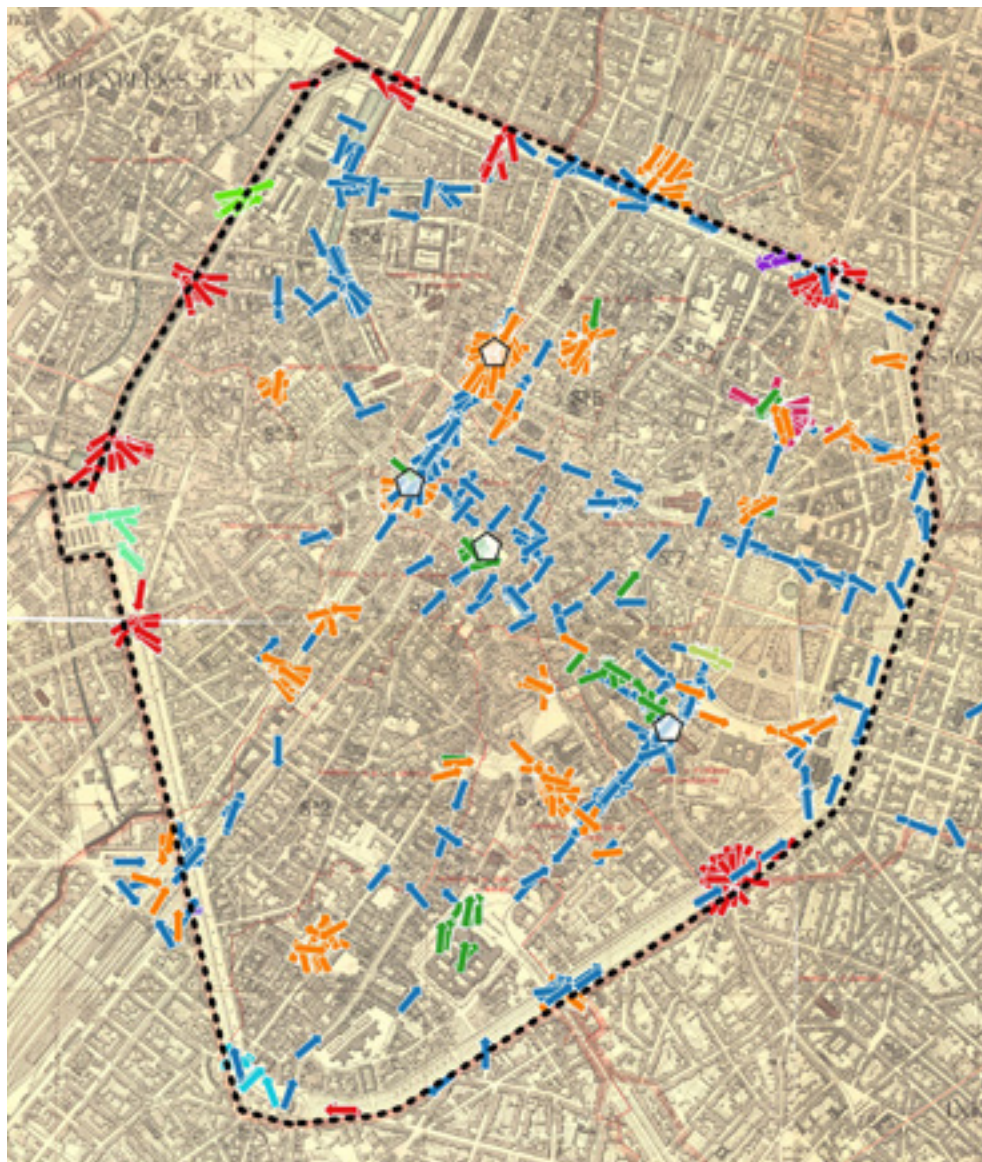
2. De postkaarten van de Belfius-verzameling worden veelvuldig gebruikt in het kader van studies of renovatieprojecten van gebouwen in het Brussels gewest. Het begrip 'historisch stedelijk landschap', in 2011 naar voor geschoven door Unesco en sindsdien ruim verspreid, moedigt aan tot de analyse van het stedelijk erfgoed in zijn landschappelijke dimensie. In heel wat academische publicaties met visuele en landschappelijke analyses van de historische stad wordt naar dit concept verwezen. UNESCO, Recommendation on the Historic Urban Landscape, including a glossary of definitions, 2011, http://portal.unesco.org/fr/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

3. De postkaartenverzameling werd samengesteld door het Gemeentekrediet van België (1860-1986), later overgenomen door achtereenvolgens Dexia Bank België (1996-2011) en Belfius Bank. In 2008 werd de Brusselse afdeling volledig gedigitaliseerd door urban.brussels. Deze zeer volledige verzameling is thematisch ingedeeld en bijzonder representatief voor de Belgische postkaartenproductie op het keerpunt van de 19de en de 20ste eeuw. Op basis van de verzameling startten de Koninklijke Academie van België, urban.brussels en de Université Libre de Bruxelles (ULB) een gezamenlijk onderzoek naar de veranderingen in de historische stedelijke ruimte in het Brussels gewest. De collectie kan worden geraadpleegd in het Documentatiecentrum van de Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed (<https://media.urban.brussels/>).

4. Voor de veranderingen die de Brusselse stedelijke ruimte heeft ondergaan sinds eind 18de eeuw, zie LOIR, C., *Bruxelles néoclassique. Mutation de l'espace urbain, 1775-1840*, CFC Editions, Brussel, 2017; DEMEY, T., *Bruxelles, chronique d'une capitale en chantier, 1 : Du vouëtement de la Senne à la jonction nord-midi*, Paul Legrain, Brussel, 1990; LEBLICO, Y., "L'urbanisation de Bruxelles aux XIXe et XXe siècles (1830-1952)", in GEMEENTEKREDIET VAN BELGIË (uitg.), *Steden in ontwikkeling: 19de-20ste eeuw*, Gemeentekrediet van België, Brussel, 1982, pp. 335-394.

5. Bijvoorbeeld de visuele analysemethode 'IPA' van GRUBER, C., RAMINGER, K., SHIBAYAMA, T., WINDER, M., "On the Vienna Corso: Changing street use and street design around the Vienna State Opera House 1860-1949", *The Journal of Transport History*, 39/3, 2018, pp. 292-315. In een kwantitatief en kwalitatief perspectief onderzoekt deze benadering tal van foto's van eind 19de, begin 20ste eeuw om de evolutie van de openbare ruimte grondig te analyseren.

6. De systematische georeferentiëring van de postkaarten van de openbare ruimte die we hier hanteren, verschilt van de al bestaande cartografische tools in het Brussels gewest. Hemels Brussel (<https://hemels.brussels/>), bijvoorbeeld, bevat slechts een beperkte selectie van postkaarten. In deze studie werd geen rekening gehouden met postkaarten uit de periode 1930-1960, die in de verzameling slechts zeer beperkt vertegenwoordigd zijn.

AFB. 1

Kaart met de plaatsen en gezichtspunten van de postkaarten uit de Belfius-verzameling die gewijd zijn aan de openbare ruimte. De kleuren verwijzen naar de categorieën waarin ze in de inventaris werden ingedeeld. 1307 postkaarten werden op die manier geïnventariseerd. Foto's waarop enkel gebouwen, groene ruimten, menselijke activiteiten of evenementen worden afgebeeld, werden niet in de inventaris opgenomen.

Standpunten en oriëntatie van de postkaarten van de openbare ruimte in de Belfius-verzameling

Achtergrond plan: ICM, 1894
Kaart T. Schlessler, ULB.

Legende

--- Onderzoekgebied

Categorieën in het klassement van de verzameling:

● Slachthuizen	● Onderwijs	● Panorama's	● Straten
● Kazernes	● Instellingen	● Pleinen	 Openbare ruimten met talrijke uitzichten
● Congresskolom	● Monumenten	● Poorten	

AFB. 2
Van de Kaaienwijk werden talrijke foto's genomen. Veel daarvan tonen de open ruimte van de dokken en de haven- en handelsbedrijvigheid die er plaatsvond (verz. Belfius Bank - Académie royale de Belgique © ARB - urban.brussels, DE25_138).

AFB. 3
De Kaasmarkt biedt een opmerkelijk uitzicht op de toren van het stadhuis. De fotograaf klom naar de verdieping van een gebouw dat afweek van de rooilijn om een weidser uitzicht te kunnen tonen. De compositie werd in twee gedeeld. Onderaan zien we de straat en de handelsbedrijvigheid, bovenaan de toren van het gebouw in een weidse compositie (verz. Belfius Bank - Académie royale de Belgique © ARB - urban.brussels, DE26_017).

feerd met een opmerkelijke inrichting, bouwprofiel of uitzicht, schetst een bijzondere geografie van het landschap van de Vijfhoek. Sommige wijken zijn oververtegenwoordigd in de verzameling, andere komen gewoonweg niet aan bod. De meeste foto's hebben betrekking op de bovenstad en met name de omgeving van de as Koningsstraat-Regentschapsstraat. Zij nemen dan ook een buitengewone plaats in het stadsweefsel⁷ in en bieden prachtige panorama's, die de belangstelling van fotografen genoten: het Poelaertplein, het Koningsplein en de aanpalende Kunstberg, de omgeving van het standbeeld van generaal Belliard, het Congresplein en de Schaarbeeksepoort op het kruispunt van de Kruidtuinlaan en de Koningsstraat. De lijst van meest gefotografeerde plaatsen wordt aangevuld door het stadscentrum, met name de omgeving van de Grote Markt en de centrale lanen, maar ook de Kaaienwijk in het noordwesten van de Vijfhoek. De grote, open ruimten van de dokken lenen zich uitstekend voor foto's van het drukke stadsleven, de handels- en havenbedrijvigheid van de hoofdstad (**AFB. 2**).

UITZICHTEN, PANORAMA'S EN STEDELIJKE PERSPECTIEVEN

Uit de lokalisatie van de postkaarten blijkt duidelijk dat de meeste foto's werden genomen in wijken die werden gekenmerkt door een sociaal en architecturaal prestige, een centrale ligging of een bijzondere activiteit. Ondanks de morfologische verschillen tussen deze ruimten delen de postkaarten een aantal gemeenschappelijke kenmerken bij de keuze van het standpunt, de compositie en de kadering van de foto's.

Uitzichten op gebouwen of 'emblematiese' monumenten in het stedelijke landschap lijken bijzonder gegeerd. Drie Brusselse gebouwen met buitengewone afmetingen komen voor op heel wat postkaarten: het stadhuis en zijn torenspits die hoog boven de daken van het historische stadscentrum uitsteekt, de Sint-Michiels en Sint-Goedelekathedraal en het Justitiepaleis. Het feit dat deze gebouwen steeds opnieuw werden gefotografeerd, bewijst dat ze belangrijke oriëntatiepunten waren. De kijker ziet meteen waar de foto's werden genomen en het

⁷ Sinds begin 19de eeuw bekleedt de Koningswijk een bijzondere plaats in de Brusselse stadsplanning. Het prestigieuze plein, omringd door instellingen en ministeries, is bijzonder fraai aangelegd. Ook de grootte, de regelmatigheid en het spel van symmetrie en perspectief zijn opmerkelijk. LOIR, C., *Bruxelles néoclassique. Mutation de l'espace urbain, 1775-1840*, CFC Editions, Brussel, 2017, pp. 62-91.

AFB. 4

Kaart van de plaatsen en standpunten in de Vijfhoek van waaruit panoramafoto's werden genomen.

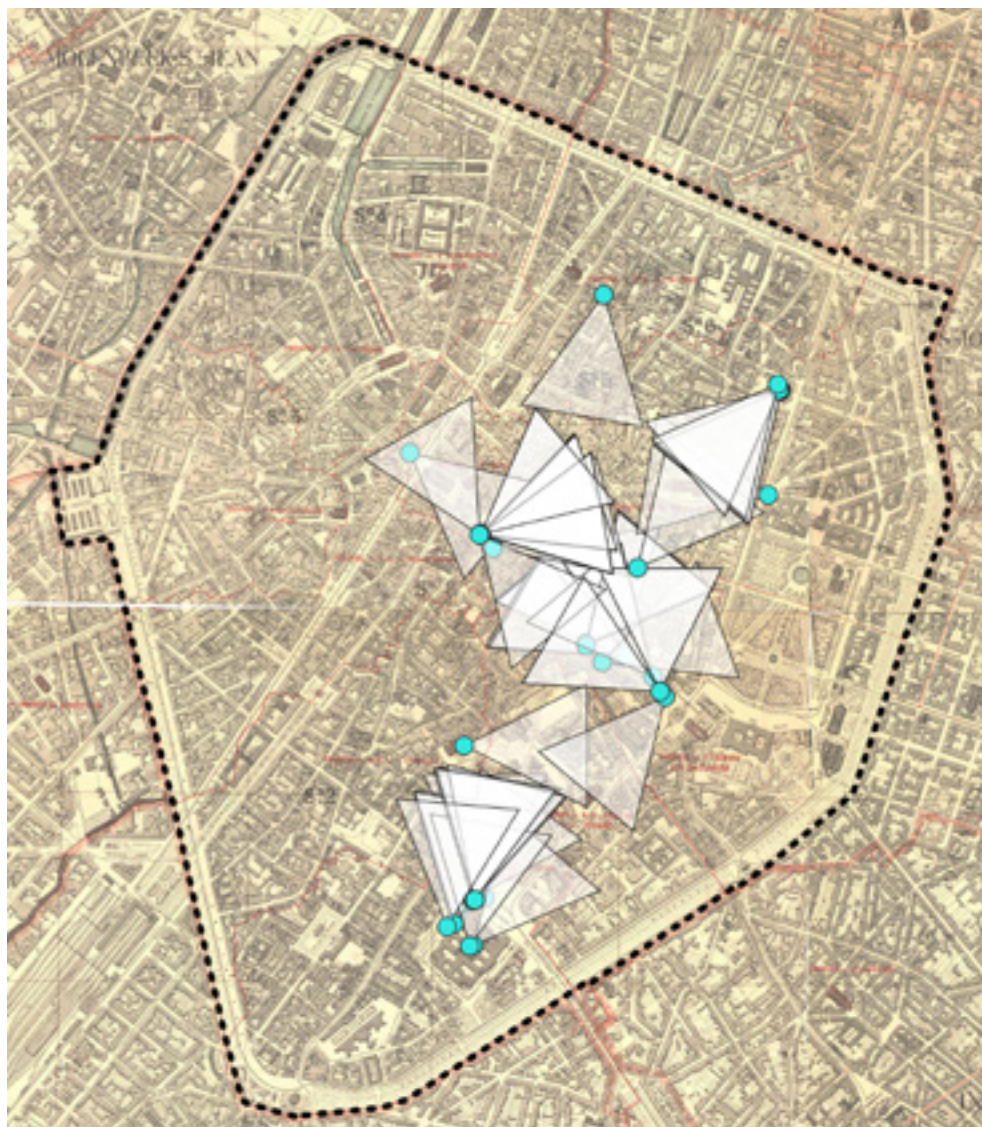
De meeste opnames werden genomen op vier plaatsen: het Poelaertplein en het Justitiepaleis, het Koningsplein en het park van de Kunstberg, de toren van het stadhuis en het Congresplein. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels)

Plaatsen en standpunten van de panoramafoto's in de Belfius-verzameling

Achtergrond plan: ICM, 1894.
Kaart T. Schlessler, ULB.

Legende

- Grenzen van de onderzochte zone
- Standpunten
- Panoramafoto's

8. Het belang van oriëntatiepunten in de stad en de uitzichten die ze bieden op de stedelijke omgeving wordt benadrukt door DARIN, M., *La comédie urbaine. Voir la ville autrement*, Infolio, Gollion, 2009, p. 21.

9. Deze inrichtingen (brede voetpaden, fraai bewerkte balustrades, verzorgde verlichting) werden uitgedacht om het panoramische uitzicht te benadrukken. GAUTHIEZ, B., "Point de vue" in IDEM, *Espace urbain. Vocabulaire et morphologie*, Monum, Parijs, 2003, p. 281.

landschap is al van bij de eerste aanblik herkenbaar.⁸ Dat wordt mooi geïllustreerd door de omgeving van de Grote Markt: de straten die uitzicht bieden op het stadhuis werden veel vaker gefotografeerd dan straten die, ondanks hun bouwkundig erfgoed, verstoken zijn van enig 'opmerkelijk' uitzicht. Op de Kaasmarkt had de fotograaf een rechtstreeks uitzicht op het stadhuis en dus werden daar de meeste foto's met de origineelste composities genomen (AFB. 3).

De emblematische gebouwen zijn bovendien overvloedig aanwezig in de panoramische stadsgezichten. Die vormen in de verzameling een aparte categorie die zich onderscheidt

door de weidsheid van het landschap en de opmerkelijke plaatsen waar de foto's werden genomen, zoals de hoge punten van de bovenstad. Dit zijn plekken die de Brusselaars bijzonder waarderen en die een specifieke inrichting kregen.⁹ Burgemeester Charles Buls benadrukt in zijn boek *L'Esthétique des Villes* hoezeer ze zich onderscheiden in het stadsweefsel en looft hun bijdrage tot het Brusselse stedelijke landschap waaraan ze een zekere originaliteit verlenen:

"Bruxelles partage avec Lisbonne, Édimbourg et Constantinople l'avantage d'être construit sur un terrain inégal et d'offrir des points de vues variés sur ses quartiers inférieurs et ses monuments ;

*la place du Congrès, la place Belliard et la place Poelaert ont des échappées sur la vallée de la Senne qui peuvent être comparées aux panoramas des capitales du Portugal, de l'Écosse et de la Turquie.*¹⁰

De Belfius-verzameling bevat 63 'panoramafoto's' genomen in de Vijfhoek, hoofdzakelijk verdeeld over vier sites (AFB. 4). Een twintigtal foto's werden genomen vanop de toren van het stadhuis in de richting van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal (AFB. 5). De toren genoot waarschijnlijk de bijzondere belangstelling van de fotografen, die er in één foto zowel de historische gevels van de Grote Markt – zelf een dankbaar onderwerp in de verzameling – als de wijde omgeving konden vatten.

De andere drie sites liggen allemaal in de bovenstad, van het Poelaertplein tot het Congresplein¹¹ (AFB. 6). Interessant is de manier waarop de inrichting rond het zichtpunt soms zelf wordt betrokken in de foto. Dit wijst op het belang van die omgeving in de encenering van het landschap voor de wandelaar. Op een postkaart van het panorama vanop het Poelaertplein (AFB. 7) zijn op die manier ook de balustrade en het brede voetpad met lantaarnpalen in de compositie opgenomen. Ook twee 'gebruikers' van het plein worden in beeld gebracht: een wandelaar die leunend over de balustrade het uitzicht bewondert en een paardenkoets die halt houdt naast het voetpad. Dezelfde werkwijze komt vaak terug op de prentbriefkaarten met uitzicht vanop de Kunstberg, met een grote aandacht voor de mise-en-scène van het panorama van de benedenstad.

Naast foto's gericht op gebouwen en panorama's is nog een derde fototype sterk vertegenwoordigd in de Belfius-verzameling, namelijk het stadsperspectief. Van een aantal bijzondere stedenbouwkundige plekken in de stad zijn heel wat foto's gemaakt: het perspectief van de Kruidtuinlaan in de richting van de Zennevallei (AFB. 8), het uitzicht op de centrale lanen en hun monumentale tracé, het perspectief van het Vrijheidsplein naar de Congreskolom, enz. Het feit dat deze stadsperspectieven overvloedig aanwezig zijn in de verzameling geeft aan hoeveel belang er aan het begin van de 20ste eeuw werd gehecht aan ruimtelijke ordening. Voor de fotografen was het een volwaardig 'onderwerp' dat ze even graag vastlegden als de gebouwen zelf. Het streven om de ruimtelijke kwaliteiten van de gefotografeerde plaats

AFB. 5
Panoramafoto genomen vanop de toren van het stadhuis in de richting van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels, DE18_046)

AFB. 6
Panoramafoto genomen vanop de Congreskolom. In één beeld zien we het Justitiepaleis, de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal en het stadhuis van Brussel. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels, DE18_123)

AFB. 7
Panoramafoto van de benedenstad, genomen vanop het Poelaertplein. De compositie toont ook de inrichting van de plaats waar de foto werd genomen: de bewerkte balustrade, het voetpad in blauwe steen en de rij lantaarnpalen. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels, DE18_077)

AFB. 8
Postkaart met het zicht op de Kruidtuinlaan in de richting van de benedenstad. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels,DE24_325)

AFB. 9
De foto genomen op het Fontainasplein combineert het monumentale perspectief van de centrale lanen en de Kolenmarkt die uitzicht biedt op de toren van het stadhuis. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels,DE22_401)

getrouw weer te geven vinden we op heel wat postkaarten terug. Een mooi voorbeeld is het Fontainasplein (AFB. 9), waar het monumentale perspectief van de centrale lanen in de richting van het De Brouckèreplein wordt gecombineerd met de dialoog tussen dit moderne plein en de oude stad, vertegenwoordigd door de Kolenmarkt en de toren van het stadhuis.

CONSTRUCTIE VAN EEN STADSBEELD

Door opmerkelijke monumenten, uitzichten en panorama's van de Brusselse stedelijke ruimte te fotograferen, scheppen de postkaartfotografen een beeld van de stad en sturen ze onze blik hierop. De verzameling verrast door de homogeniteit van dat beeld: slechts zelden toont een postkaart een bijzondere compositie of kadring. Dat geldt ook voor de plaatsen van waaruit de foto's werden genomen. Die liggen geografisch erg dicht bij elkaar, ook voor postkaarten die soms met een tijdsverschil van tientallen jaren werden gemaakt (AFB. 10).

In sommige gevallen wordt dit soort 'fotografische conventies' verklaard door de ruimtelijke configuratie van de gefotografeerde plek. Dit blijkt onder meer uit de 29 foto's van de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal die er nagenoeg hetzelfde uitzien. Ze werden allemaal frontaal genomen, vanuit de Sint-Goedelestraat, die een mooi uitzicht biedt op het monument en in 1873 speciaal daarvoor werd aangelegd (AFB. 11).¹² In andere gevallen is de gelijkenis tussen de foto's moeilijker te verklaren: 41 van de 47

foto's van het Martelarenplein werden genomen vanuit dezelfde hoek. De keuze van de fotograaf lijkt vaak te worden gedictieerd door de aanwezigheid van een monument dat zo mooi mogelijk in beeld moest worden gebracht of van een opmerkelijk gebouw. Ook technische overwegingen zoals het licht op het ogenblik van de opname kunnen hebben meegespeeld bij de gemaakte keuzes.

Veel postkaartfoto's hebben bovendien met elkaar gemeen dat ze vanop een hoogte werden genomen. Trappen naar monumenten en gebouwen, zoals met name de Beurs, lenen zich uitstekend als zichtpunt voor de fotograaf. Soms positioneert deze zich zelfs op de verdiepingen van gebouwen voor een ruimere kadring. Zo werd het Congresplein het vaakst gefotografeerd vanop verdiepingen in de aanpalende Koningsstraat, zodat niet enkel de monumentale kolom maar ook het panoramische uitzicht omvat werd in de compositie.

Deze contextualisering van de monumenten in hun omgeving komt in de Belfius-verzameling vaak voor en geeft aan dat de fotografen vertrouwd waren met de codes van de ruimtelijke ordening. De bouwprincipes van de 19de eeuw – regelmaat, symmetrie, perspectieven, mise-en-scène van het gebouw en de ruimte – worden ruimschoots weergegeven op de foto's. De monumentale inrichting van de centrale lanen wordt in uitgekende composities in beeld gebracht. Op een postkaart van het De Brouckèreplein (AFB. 12), bijvoorbeeld, wordt een lantaarnpaal gebruikt om de foto in twee delen. De fotograaf speelt met het contrast

10. "Brussel heeft met Lissabon, Edinburgh en Constantinopel gemeen dat ze gebouwd zijn op ongelijk terrein en daardoor gevarieerde uitzichten bieden op de lager gelegen wijken en hun monumenten; de uitzichten op de Zennevallei vanop het Congresplein, het Belliardplein en het Poelaertplein zijn vergelijkbaar met de panorama's op de hoofdsteden van Portugal, Schotland en Turkije." BULS, C., *Esthétique des villes*, 2de uitgave, Bruylant, Brussel, 1894, p. 20.

11. Over de inrichting van het Congresplein, vroeger Panoramaplein genoemd, zie de bijdrage van Christophe Loir en Cecilia Paredes in dit nummer.

12. D'OSTA, J., "Sainte-Gudule, rue", in IDEM, *Dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles*, Le Livre, Brussel, 1995, p. 314. Over de aanleg van de omgeving van de kathedraal, zie de bijdrage van Marie Demanet over Modellen in dit nummer.

tussen 'vol' en 'leeg': links het Hotel Continental dat het monumentale perspectief van de lanen afsluit, rechts het vervagende perspectief van de Noordlaan (de huidige Adolphe Maxlaan) dat wordt benadrukt door de transporen.

In de Koningswijk, een ander stadsdeel waarvan de inrichting door de tijdsgenoten als exemplarisch werd beschouwd, nam een fotograaf een foto van de Regentschapsstraat (AFB. 13) tijdens een regenbui. Hij benutte daarmee het effect van het water op de brede voetpaden van blauwe steen waarin de voorbijgangers werden weerspiegeld. Ook de gietijzeren lantaarnpalen, mooi op één rij, structureren het beeld en leiden de blik van de toeschouwer naar het Justitiepaleis, waarvan het silhouet zich aftekent op de achtergrond.

CONCLUSIE

De postkaarten van de Belfius-verzameling laten een stedelijk landschap zien dat gearticuleerd is rond opmerkelijke gebouwen, wijken en uitzichten: de Koningswijk, de oude straten en stegen en de lanen van het stadscentrum, het Justitiepaleis, de Congreskolom, de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal, de panorama's van de bovenstad. Ze schetsen een beeld van de inrichting en de scenografie van de stad die op het einde van de 19de eeuw bijzonder verzorgd was, geheel volgens de traditie van de stadsverfraaiing.

Toch merken we op dat het portret dat de postkaarten van de stad schetsen lang niet neutraal is, maar het resultaat van een selectieve kijk op de stedelijke ruimte. Niet alle Brusselse wijken werden even vaak gefotografeerd en de wijken waar veel foto's werden genomen, werden gekozen om hun opmerkelijke karakter, om hun aantrekkelijkheid en om het commerciële potentieel van de foto's.¹³ De postkaarten lijken in dit opzicht eerder een fotografische transcriptie van het 'ideaalbeeld' van de stad in de 19de eeuw – monumentaal, geordend, uitnodigend voor wandelaars of bruisend met bedrijvigheid – dan van de dagelijkse realiteit van het stedelijke landschap.¹⁴ Ze zijn kostbare getuigen van de grote belangstelling op het keerpunt van de 19de en de 20ste eeuw voor uitzichten en panorama's, waarvan Charles Buls de "goût délicat"¹⁵ loofde.

Vertaald uit het Frans

AFB. 10
In de veelvuldig gefotografeerde ruimten liggen de zichtpunten meestal zeer dicht bij elkaar. Dat is het geval voor de foto's genomen in de Sint-Goedelestraat (boven links), op het Beursplein (boven rechts), aan de Schaarbeeksepoort (onder links) en op het Martelarenplein (onder rechts). Basis plan : ICM, 1894. Cartographie T.Schlesser, ULB.

13. Later kan nog worden onderzocht in hoeverre deze visuele codes werden gedeeld in de andere gemeenten van de Brusselse agglomeratie en in andere steden.

14. Volgens Christian Malaurie "toont de fotopostkaart een stereotypische mise-en-scène van de stedelijke ruimten [...] die al meer dan een eeuw bijdraagt tot de beeldvorming van het stedelijke gebied." MALAURIE, C., "De la carte postale: Les quais de Bordeaux", in BAUDRY, P., PAQUOT, T. (dir.), *L'urbain et ses imaginaires*, Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, Pessac, 2003, p. 69.

15. "delicate smaak", BULS, C., *Esthétique des villes*, 2de uitgave, Bruylant, Brussel, 1894, p. 20.

AFB. 11

Postkaart met foto genomen in de Sint-Goedelestraat in de richting van de kathedraal. Deze straat werd in 1873 aangelegd om een frontaal uitzicht te bieden op het monument. De fotograaf nam de foto vanop de verdieping van een gebouw. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels, DE26_270)

AFB. 12

Postkaart met foto genomen vanop het De Brouckèreplein in de richting van de Noordlaan (de huidige Adolphe Maxlaan). Het perspectief eindigt op de gevel van het Noordstation op de achtergrond. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels, DE24_400)

AFB. 13

Postkaart met foto van de Regenschapsstraat in de richting van het Justitiepaleis. De compositie toont de luxueuze inrichting van deze straat: voetpaden van blauwe steen en fraai bewerkte smeedijzeren lantaarnpalen. (verz. Belfius Bank – Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels, DE26_196)

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban en Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

Redactiesecretariaat

Cecilia Paredes en Okke Bogaerts

Coördinatie iconografie

Julie Coppens

Eindredactie frans

Stéphane Demeter, Cecilia Paredes

Eindredactie nederlands

Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Aurélië Autenne, Okke Bogaerts, Odile De Bruyn, Sarah Capesius, Marie Demanet, Paula Dumont, Christian Frisque, Catherine Leclercq, Harry Lelièvre, Géry Leloutre Judith Le Maire de Romsée, Murielle Lesecque, Christophe Loir, Tom Sanders, Barbara van der Wee, Thomas Schlessler et Andreas Stynen

Vertaling

Dynamics Translations, Linguanet

Nalezing

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, paula Dumont, Christophe Loir, Alfred de Ville de Goyet, Philippe Charlier, Alice Gérard, Murielle Lesecque, Nazim Lison, Anne Marsaleix, Cecilia Paredes

Cartografie

Toast Confituur Studio (Tenzij anders vermeld)

Lijst met afkortingen

AAM – Archives d'architecture moderne
ARA – Algemeen Rijksarchief
CIDEP – Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
GAE – Gemeentelijke archieven van Elsene
H.M. – Hortamuseum
KBR Koninklijke Bibliotheek / Bibliothèque royale
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
MSB – Museum Stad Brussel
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2022/6860/008

Vormgeving

Toast Confituur Studio

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verstrijding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Sarah Capesius, Nadège Guichard (SAB), Alain Jacobs, Caroline Piersotte (Perspective), Stéphane Vanreppelen (Bozar), het team van het Documentatiecentrum urban.brussels en het team BruGIS (urban.brussels)

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamenten-koorts van de Belle Époque

Alle artikels kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. Het dossier *Stadsgezichten* onderzoekt het creëren en beheren van uitzichtpunten, en het valoriseren ervan in de publieke ruimte. Met deze publicatie wil urban.brussels de actoren op het terrein bewustmaken omtrent deze problematiek.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-202-2